

zagadnienia autor jakby nie zauważa. A przecież w obliczu zmiany sympatii politycznych wyborców dla CDU zaistniała przede wszystkim potrzeba wypracowania nowych teoretycznych podstaw oraz wiodących idei, w których niektórzy ideolodzy partii dostrzegali warunek odrodzenia i siły. W związku z tym starano się pozyskać intelektualistów, aby we współpracy z nimi stworzyć program na miarę nowych czasów. Autor marginalnie potraktował kwestię programów, których w latach siedemdziesiątych stworzyła chadecja więcej aniżeli w całej dotychczasowej swej działalności. W książce zabrakło miejsca na ważną dla tego etapu działalności chadecji dyskusję wokół przymiotnika *christlich* w nazwie i programie partii. Zagadnienie to wiązało się w istotny sposób ze strukturą wyborczą. W sytuacji bowiem, gdy chadecja przestała być partią rządzącą, ugrupowania katolickie doszły do wniosku, iż chrześcijańskie i ogólnohumanistyczne ideały mogą być realizowane również poza CDU. Stąd ponawiany dialog Kościoła z SPD/FDP. Pozostało nie rozwiązane zagadnienie, w jaki sposób pojmowała partia wierność chrześcijańskim ideałom, co rozumiała pod pojęciem „partia chrześcijańska”.

Skoro nie zdała egzaminu strategia obliczona na szybką zmianę i odzyskanie władzy, przystąpiono do metodycznie opracowanego programu reform, którego realizacja trwała niemal 10 lat. Reorganizację struktur partyjnych omówił autor w dwóch fazach; w okresie, gdy na czele CDU stał Kurt Kiesinger jako przewodniczący i Bruno Heck jako sekretarz generalny oraz w czasach sprawowania władzy w partii Unii przez Rainera Barzela oraz Konrada Kraskego.

Z tonu wywodów Schönbohma można wnioskować, iż czas przebywania w szereгах opozycji wyszedł partii na dobre; wzmocnił jej system organizacyjny, uaktywnił lokalne struktury. Modernizacja chadecji doprowadziła w znacznym stopniu do wewnątrzpolitycznej integracji i zadokumentowania siły na zewnątrz. Z opinii autora wynika, iż pod koniec lat siedemdziesiątych CDU zasługiwała w pełni na miano „partii ludowej”, reprezentującej wszystkie warstwy społeczne RFN.

Tekst prezentowanej książki przeplatany jest licznymi tabelami i wykresami, potraktowanymi jednak dość jednostronnie. Ilustrują one wszechstronnie ewolucję struktury wyborców CDU z uwzględnieniem ich wieku, płci, zawodu itp. Żałować należy jednak, że w tego typu opracowaniu zabrakło miejsca na zestawienie imiennych władz federalnych i krajowych partii.

Niezależnie od stwierdzonych dysproporcji w potraktowaniu tematu oraz pominięcia przez autora wskazanych powyżej zagadnień, książka Schönbohma wzbogaca wiedzę o zachodnioniemieckiej chadecji o ważne dla zrozumienia jej historii elementy.

Anna Wolff-Powęska

W. OTTO LAMPE: *Die völkerrechtliche Situation des Kieler Kanals gestern und heute*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1985, 171 ss.

Kanał Kiloński od wielu lat przyciąga uwagę doktryny prawa międzynarodowego z kilku względów. Dyskusja dotyczy bowiem nie tylko międzynarodowoprawnego reżimu kanału, lecz także takich spraw, jak obowiązywanie traktatu wersalskiego, możliwość modyfikacji lub jednostronnego uwolnienia się od zobowiązań międzynarodowych czy też wpływ wojny na umowy międzynarodowe.

Konstrukcja książki Lampego jest bardzo przejrzysta; obejmuje ona wszystkie etapy rozwoju historycznego statusu prawnego kanału. Warto je krótko przypomnieć. Kanał Kiloński został zbudowany w latach 1887 - 1895, rozbudowany w 1914 r.

Służyć miał przede wszystkim celom strategicznym — jako najkrótsze połączenie między Bałtykiem i Morzem Północnym. Położony na terytorium Rzeszy (obecnie w całości na terytorium RFN), podlegał w pełni jej suwerenności.

Na mocy przepisów art. 380–386 traktatu wersalskiego Kanał Kiloński został umiędzynarodowiony, a jego sytuacja prawna była zbliżona do reżimu Kanału Panamskiego i Sueskiego. Miał on być otwarty dla okrętów i statków wszystkich państw będących w stanie pokoju z Niemcami, bez jakiegokolwiek dyskryminacji. Ograniczenia mogły być spowodowane jedynie względami policyjnymi, celnymi, sanitarnymi oraz eksportowo-importowymi. Opłaty za przebycie kanału zostały zuniifikowane, a wysokość ich ustalono w ten sposób, by pokrywały koszty eksploatacji i niezbędnych inwestycji.

Międzynarodowy status kanału został potwierdzony przez orzeczenie Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej z 1923 r. w sprawie statku *s/s. Wimbledon*. Sąd uznał, że Niemcy, rozszerzając na kanał moc swych przepisów o neutralności, naruszyły postanowienia traktatu. Orzeczenie potwierdziło w pełni międzynarodowy status kanału.

Notą z 14 listopada 1936 r. Niemcy jednostronnie wypowiedziały postanowienia traktatu wersalskiego dotyczące międzynarodowego statusu kanału. Ocena tego kroku przez doktrynę jest sporna. Lampe stoi na gruncie skuteczności wypowiedzenia; autorzy polscy (L. Gelberg, J. Symonides) nie wypowiadają się na ten temat jednoznacznie; wydaje się jednak, że praktyka państw uznała moc wiążącą noty. Świadczy o tym fakt, że jedynie 2 państwa spośród 16, którym doręczona została nota, zaprotestowały (i to niezbyt zdecydowanie), a dalsze 4 (w tym najbardziej zainteresowana Polska) wyraziły jedynie ubolewanie, kwestionując nie samą suwerenność Niemiec nad kanałem, lecz sposób jej objęcia.

Jeszcze trudniejsza jest ocena reżimu prawnego Kanału Kilońskiego po II wojnie światowej. W doktrynie przeważa pogląd (w literaturze polskiej potwierdzony przez K. Skubiszewskiego), że traktat wersalski przestał obowiązywać. Lampe podaje interesującą argumentację na rzecz tej tezy, opierając się na zasadniczej zmianie okoliczności (klauzula *rebus sic stantibus*). Jednocześnie mocarstwa okupacyjne, pomimo licznych sugestii ze strony poszczególnych państw, nie uzgodniły żadnych posunięć, mających na celu określenie statusu kanału, natomiast brytyjskie władze wojskowe (kanał położony jest na terytorium dawnej strefy brytyjskiej) faktycznie przywróciły stan sprzed 1936 r.

W chwili obecnej w doktrynie istnieją trzy poglądy na temat sytuacji prawnej Kanału Kilońskiego. Część przedstawicieli doktryny (Rousseau, Brierly, Baxter, McNair, Colombos, Gelberg, Symonides) uznaje dalsze obowiązywanie reżimu wersalskiego, nie zawsze rozróżniając (nie czyni tego zresztą także autor omawianej książki), czy chodzi o obowiązywanie traktatu lub norm zwyczajowych, opartych na jego przepisach. Druga grupa autorów (Cavaré, Starke, Quadri, doktryna radziecka) nie kwestionuje suwerenności RFN, ale sugeruje konieczność traktatowego uregulowania statusu Kanału. Wreszcie pozostali autorzy (głównie zachodni Niemcy, jak Berber, Böhmert, Hecker, Dahm, Jaenicke i von Münch, ale także inni, jak Oppenheim/Lauterpacht, Sørensen i Verdross) stoją na gruncie nieograniczonej suwerenności zachodniemieckiej nad Kanałem Kilońskim. Podobny pogląd reprezentuje też autor omawianej książki. Zasada ta została potwierdzona przez orzecznictwo — głównie sądów zachodniemieckich. Wydaje się jednak, że pogląd ten idzie zbyt daleko. Suwerenność RFN ograniczona jest przez oparte na prawie zwyczajowym roszczenie innych państw do udostępnienia ich statkom Kanału (nie oznacza to jednak jego internacjonalizacji).

Pozostaje jeszcze do omówienia kwestia zakresu uprawnień władz zachodnio-

niemieckich w stosunku do statków przepływających przez kanał. Lampe omawia w swej książce (zresztą bez własnego komentarza) sprawę NRD-owskiego statku *Eichsfeld* (konflikt miał miejsce w 1972 r.). Jeden z członków załogi, odbywający rejs w towarzystwie żony i dziecka, zbiegł ze statku i oddał się pod opiekę władz zachodnioniemieckich. Policja zatrzymała statek w kanale i spowodowała siłą zejście rodziny zbiega z pokładu. Sytuacja ta wywołała ostry protest władz NRD; protest ten należy uznać za uzasadniony. Wydaje się, że w stosunku do jednostek korzystających z kanału władze zachodnioniemieckie mogą rozciągać tylko kompetencje określone w art. 381 traktatu wersalskiego (przekształconym w normę zwyczajową).

Książka Lampego stanowi interesujące i dosyć obiektywne źródło informacji na temat statusu prawnego Kanału Kilońskiego. Wnosi ona niewiele nowych elementów do dyskusji nad tą kwestią; na uwagę zasługuje jednak sposób przedstawienia problemu — w przekroju historycznym i w nawiązaniu do reżimów prawnych innych dróg wodnych o znaczeniu międzynarodowym (Kanału Panamskiego i Sueskiego).

Władysław Czaplński

TADEUSZ SEWERYN WRÓBLEWSKI: *Ewolucja „Ostforschung” w Republice Federalnej Niemiec (1969 - 1982)*. Instytut Zachodni, Poznań 1986, 293 ss.

Dzieje i cele zasadnicze niemieckiej *Ostforschung* od I wojny światowej począwszy doczekały się licznych opracowań w nauce polskiej np. w pracach J. Baumgarta, M. Cygańskiego, J. Chodery, K. Fiedora, G. Labudy, H. Olszewskiego, J. Sobczaka, M. Szulczewskiego, A. Wolff-Powęskiej. Od kilkunastu lat ewolucją organizacyjną oraz ideową *Ostforschung* w RFN zajmuje się pracownik naukowy poznańskiego Instytutu Zachodniego — Tadeusz S. Wróblewski. Poza licznymi artykułami ogłosił w 1972 r. studium o badaniach slawistycznych w dwu państwach niemieckich oraz ich tradycji rozwojowej w Republice Weimarskiej i w III Rzeszy. W recenzowanej pracy jej autor zamierza „pokazać możliwie pełen obraz pozytywów i negatywów współczesnej aktywności systemu *Ostforschung* w Republice Federalnej Niemiec” w dobie rządów koalicji SPD-FDP (1969 - 1982). T. S. Wróblewski konstatuje, iż badania tzw. wschodnie mają „obecnie wyraźniej niż poprzednio stanowić bazę informacji, wskazówek i postulatów dla polityki zachodnioniemieckiej, nie tylko wobec państw socjalistycznych Europy Wschodniej, ale wobec światowego systemu socjalistycznego, wobec światowego ruchu komunistycznego oraz postępowych form rządów w różnych krajach świata”. Poza strukturami organizacyjnymi autor tej interesującej pracy zajmuje się również teorią i metodologią oraz literaturą systemu *Ostforschung*.

Rozwojem historycznym *Ostforschung* w Niemczech do 1969 r. zajął się ów badacz w rozdziale I pracy. Omówiono jednak tylko niektóre placówki slawistyczne i *Ostforschung*; organizacyjna struktura oraz działalność publicystyczno-polityczna tzw. badań wschodnich w III Rzeszy, zwłaszcza w okresie wojny została za-

¹ T. S. Wróblewski, *Slawistyka w NRD i NRF na tle jej historycznego rozwoju*. Poznań 1973. Nowsza bibliografia prac dotyczących Europy Wschodniej, a wydanych w RFN: J. Hoffmann, *Stereotypen. Vorurteile. Völkerbilder in Ost und West in Wissenschaft und Unterricht. Eine Bibliographie*. Wiesbaden 1986, s. 118 i nast., 213 i nast., i inne. (polska literatura o sprawach niemieckich jest jednak niepełna!)